

КУЛЬТУРНИЙ КОНЦЕПТ FREEDOM У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ АНГЛІЙЦІВ

У статті розглядається понятійна основа культурного концепту Freedom та означаються шляхи вербалізації концепту в творах англійської літератури XVIII-XIX століть. Увага зосереджується на семантичному описі вербалізованого концепту і виявленні його структури. Модель концепту складають концептуальні сегменти, що виокремились зі значень слів-супровідників лексики Freedom у досліджуваних текстах.

Термін концепт у лінгвістиці неновий, але за останні десятиліття отримав нове трактування. Ще недавно він сприймався як еквівалент терміну поняття. За останні роки окреслилось розмежування цих термінів. Пошуки особливої зони референції концепту закріпили за ним особливий зміст. Першою на цьому шляху вважають А. Вежицьку [1], яка визначила концепт як такий, що має ім'я і відображає певні культурно-зумовлені уявлення людини про світ. Явища культури, перш за все, виражаються за допомогою мови.

Існує відмінність у розумінні концепту в когнітивній і лінгвокультурній лінгвістиці. З погляду когнітивної науки концепт – це оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи, всієї картини світу, що відображена в людській психіці [2: 90]. У такому трактуванні підкреслюється збереження й структурування в індивідуальній свідомості інформації про світ у вигляді певних структур знання й оцінок. Лінгвокультурологію цікавлять лише культурні концепти, що є одиницями системи специфічних форм поведінки й діяльності, ціннісно насиченими взірцями світосприйняття в етнічних та соціальних різновидах культури.

В. В. Красних пропонує свою дефініцію концептів. Когнітивні концепти – це індивідуальні змістові ментальні утворення, що структурують доволишню дійсність. Культурні концепти – це колективні змістові ментальні утворення, що фіксують своєрідність певної культури [3: 12]. Важливо те, що культура фіксується в різних формах, серед яких мова й дискурс, що робить концепти релевантними для вивчення лінгвістикою [4: 28].

Концепт є цілісним утворенням, здатним розвиватися, змінюватися і відображати досвід людей. Концепт має складну логічно організовану динамічну структуру, що складається з базового елементу і пов'язаних з ним через прототипічне значення похідні елементи. Структура концепту може бути виявленою через засоби його репрезентації у мові. Базою концепту є первинна прототипічна модель основного значення слова [5: 633].

Питання шляхів репрезентації концептів у мові, відслідкування відмінностей між мовним значенням і концептом, вплив менталітету етносу на формування картини світу залишаються актуальними для сучасної лінгвістичної науки.

Метою нашої статті є дослідження понятійної основи культурного концепту Freedom, що актуалізувався у художніх творах. Матеріалом дослідження слугували романи англійської літератури XVIII-XIX століть. Перед нами стоїть завдання семантичного опису вербалізованого концепту, виявлення структури концепту Freedom та відтворення його моделі.

Передусім звернімося до питання значення, зафіксованого у мовному знакові, і значення, що стоїть за концептом. Як зазначає В. Н. Телія, "номінативна парадигма вивчення значення зумовлена безпосереднім зверненням до якостей об'єкта, що позначаються опорним найменуванням" [6: 36]. Концепт охоплює сукупність видів знання про явище, що стоїть за ним, – все, що зібрано під один знак і визначає буття знака як когнітивної структури, а також складає об'єм і зміст мовного знання. Основа концепту – сублогічна. Зміст концепту включає в себе зміст наївного поняття, але не вичерпується ним, бо охоплює множину прагматичних елементів імені, що виявляються в його сполучуваності. А сполучуваність імені відображає і логічні, і раціональні зв'язки його денотата, також зв'язки алогічні, ірраціональні, що відображають емоційно-оцінне сприйняття світу людиною [7: 238-239].

Різницю між мовним значенням і концептом З. Д. Попова та І. А. Стернін вбачають у тому, що мовне значення є "квантом семантичного простору", воно прикріплене до мовного знаку, а концепт як елемент концептосфери не пов'язується з конкретним знаком. Концепт може виражатися кількома мовними знаками, їх сукупністю, а може й не мати репрезентації у системі мови [8: 13].

Важливо зазначити, що закріплення за тим чи іншим поняттям тієї чи іншої матеріальної конотації не випадкове і має у більшості випадків об'єктивні джерела. Вивчення етносу, його менталітету, як зазначав В. В. Виноградов [9] невід'ємно пов'язані з вивченням мови народу. Постає питання: чому в даного концепту виникає саме така структура значення, такі, а не інші матеріальні конотації, чим мотивований акцент його значення. Підтримуємо думку М. К. Голованівської, що логіка розвитку

значення слова, конотацій, які виникають, обставини історії розвитку етносу мають важливий вплив на понятійну систему мови [10: 36].

Специфічність поняття і його образу мають глибоке коріння й відображають історію розвитку нації. Дж. Лакофф і М. Джонсон [11] стверджували, що цінності, що реально існують і закріпились в культурі, узгоджуються з метафоричною системою. Звідси висновок, що через метафоричну систему ми отримуємо доступ до цінностей культури. Такий підхід має зв'язок з картиною світу, реалізованою в мові. Кожна мова відображає певний спосіб сприйняття й організації світу. Значення, що виражаються в ньому, складаються в єдину систему поглядів, свого роду колективну філософію, що нав'язується всім носіям мови. Властивий для мови спосіб концептуалізації дійсності (погляду на світ) частково універсальний, частково національно специфічний [10: 39].

Продуктивною в лінгвокультурологічному плані виявилась теорія етногенезу Л. Н. Гумільова. Саме завдяки цій теорії науковці стверджують, що особливості категоризації етнічного досвіду носіїв англійської мови призвели до структурно-типологічної перебудови всіх систем мови. Етнічний досвід включає в себе процеси, пов'язані з формуванням етнокультурної традиції, що регулюють взаємовідношення етносистем з навколишнім середовищем. Як основна форма категоризації культурного досвіду в кожному окрему епоху етногенезу виокремлюється концептосфера етнокультурної домінанти.

Світогляд і мова є нероздільними і можуть трактуватись як менталітет у його цілісності. Історія формування менталітету дещо синонімічна історії становлення загальнонаціональної мови. Тісний зв'язок менталітету й формування мови полягає в тому, що менталітет – це сума уявлень й пояснювальних моделей (тобто прийнятого в культурі способу встановлення причинно-наслідкових зв'язків між явищами), і в тому, що понятійна система етносу невід'ємна від понятійної системи мови, якою етнос спілкується й пише [10: 55].

Культурний концепт, що вбирає в себе особливості менталітету етносу, віддзеркалює культурний розвиток нації, виражається мовними засобами конкретної мови, має досить складну змістову організацію та структуру.

М. М. Положин виокремлює чотири складові лінгвокультурного концепту, що є оптимальними для повноти його семантичного опису: 1) понятійна складова, що відображає його ознакову й дефініційну структуру; 2) образна складова, що фіксує когнітивні метафори, які підтримують концепт у мовній свідомості; 3) значеннева складова, що визначається місцем, яке займає ім'я концепту у лексико-граматичній системі конкретної мови, куди входять також етимологічні й асоціативні характеристики цього імені; 4) специфічна складова для індивіда як носія національного менталітету [5: 630].

Перша складова репрезентує концепт як спосіб семантичного представлення понятійного змісту імені, як суто мисленнєвий конструкт, що існує лише в свідомості суб'єкта. Друга складова постає як концептуальна метафора, за допомогою якої ми розуміємо й сприймаємо один тип об'єктів і явищ довколишньої дійсності через інший. Тоді концепт виступає як сукупність метафор, що асоціюється з певним абстрактним іменем (у нашому випадку Freedom). Третя складова концепту – це його аналог світоглядних термінів, що закріпились у лексиці. Концепт настільки набуває лінгвістичної ознаки, наскільки його можна ототожнювати з лексичним значенням. Лінгвістичний статус культурних концептів дає можливість дослідити їх як елементів мовної картини світу. Четверта складова лінгвокультурного концепту визначає його як основну одиницю національного менталітету, на формування якої впливають когнітивні й поведінкові стереотипи, головною ознакою якої є специфіка мислення й реакції індивіда й соціальної групи [5: 631].

З огляду на складний процес ментального механізму концептуалізації світу та знакової передачі концептів, головною проблемою когнітивного підходу до мови є вивчення структури репрезентації у мові знання різних видів. Методом аналізу культурних концептів став концептуальний аналіз, що дозволяє відновити знання і уявлення, пов'язані в єдине ціле певним культурно значущим іменем. Імена виявляються знаками інтуїтивного знання. Носій мови володіє знаками несвідомо, для нього значення слова ніщо інше, ніж його вживання. Проте когнітивний підхід до мови визначається орієнтованістю свідомості на ті фрагменти дійсності, що стоять за іменами і специфіка яких зумовлює функціонування імен. В основі відношення носія мови до імені лежать ті уявлення про сутність, що стоїть за іменем, які сформувались в даній культурі і передаються традицією, в тому числі і мовною [7: 236].

Методика нашого дослідження базується на вивченні культурних домінант у мові шляхом суцільної вибірки лексичних одиниць, що вербалізують певний концепт, у сукупності зі словами-супровідниками з текстів художньої літератури. Нами складений повний список слів-супровідників до лексеми Freedom з точними даними про частоту вживання кожної лексичної одиниці цього списку. Регулярна повторюваність того чи іншого слова зі списку (не менше 5 разів) свідчить про не випадковість такого явища і приписує відповідні якості (ознаки) концепту, що експлікується. На

думку В. В. Левицького, системний підхід до лексики доповнює вивчення ядерного складу мікросистеми дослідженням значень слів-супровідників, їх побічних смислів й емоційних навантажень [12: 178].

Ядерна частина концепту складається з лексеми Freedom, а його базовий шар – сукупність когнітивних сегментів, що його утворюють. У результаті аналізу дібраного фактичного матеріалу з художніх творів XVIII століття нами виокремлено 6 когнітивних сегментів, що відтворюють понятійну специфіку концепту Freedom у зазначений проміжок культурного розвитку англійської нації: *фамільярність; відвертість; незалежність; дозвіл; вільність/необдуманість; близькість стосунків.*

Певне розширення понятійної основи концепту Freedom знаходимо у романах XIX століття і виокремлюємо 9 когнітивних сегментів концепту: *фамільярність; відвертість; незалежність; безтурботність; вільний час; вільність/необдуманість; грошова незалежність; свобода пересування; вільне життя.*

Проаналізований матеріал засвідчує розширення понятійної бази концепту Freedom у XIX столітті, що зумовлено змінами у картині світу англійців. На формування національної картини світу безумовно впливає характер та менталітет нації. Провідний дослідник у царині психолінгвістики Дж. Горер вказує, що основу англійського національного характеру складають такі якості, як несприйняття зовнішнього контролю, свободолюбство, висока оцінка освіти, стриманість і делікатність, визнання важливості шлюбу та сім'ї [13: 287]. Англійці як нація виробили в собі ідеал сильного характеру – це загартовані, вольові, часто войовничі люди з почуттям власної гідності і небажанням впускати чужих у своє особисте життя. Така стриманість англійського характеру пояснюється історико-економічними обставинами: відсутністю рабства, законодавчими передумовами індивідуальної свободи, зростання благоустрою населення, що мали місце у XIX столітті. Ці обставини знайшли своє відображення у мові. Принагідно зауважимо, що саме в XVIII-XIX століттях визначався сучасний словниковий склад європейських мов, пов'язаний з описом емоцій, когнітивних станів й соціальних термінів. А. Доза зазначає: "Класична мова збагатилася свій словник для кращого вираження почуттів і зробила це досить успішно: витончене суспільство, салони, академії, смак до аналізування, прагнення порядку в суспільстві й умонастрої: XIX століття продовжувало справу збагачення мови, опираючись на більш раціональну й наукову орієнтацію" [14: 207].

Ми вважаємо, що саме ці чинники і визначили смислове наповнення концепту Freedom та його реалізацію у літературі цього періоду. Соціокультурний смисл, закладений у концепт і детермінований національним менталітетом, відображає збіг обставин, що змінюють чи розвивають погляди етносу; включає аргументи, причини, досвід, що дозволяють встановити логіку понятійних сегментів концепту. У запропонованому дослідженні концептуальний аналіз базується на фактах, що не виводяться із загальних суджень чи знань людської природи. Ми опираємось на репрезентацію культурних концептів у тканині конкретної мови, конкретного твору, семантичних структурах концептів.

Кожен сегмент концепту виводиться на основі слів-супровідників до домінуючої лексеми Freedom. Наприклад, сегмент *фамільярність* отримуємо зі сполучення лексеми Freedom з групою слів, об'єднаних спільним значенням *дружба/товариські стосунки*: intimate friend, inhabitants, acquaintance, family. Сегмент *безтурботність* знаходить своє вираження у наступних супровідних лексемах на позначення *емоційного стану*: carelessness, happiness, indifference, joy. Понятійний сегмент концепту Freedom *свобода пересування* отримує просторові обмеження, що виражаються wretched house, under lock and key, betwixt four walls у комбінації з лексемою Freedom. *Вільність/необдуманість* як одне з понять Freedom спостерігаємо у наступній комбінаториці слів у реченні "The most *undesigned word*, the most *accidental look*, the *least familiarity*, the most *innocent freedom*, will be misconstrued, and magnified into I know not what, by some people" [18: 315].

Проведений аналіз супровідних слів концепту Freedom у досліджуваних романах дає нам можливість моделювання концепту на основі виявлених когнітивних сегментів концепту, що сформувались значеннями супровідних до лексеми Freedom слів.

Таблиця 1.

Модель концепту Freedom

Когнітивний сегмент	Семантичний клас	Супровідні слова
Familiarity (фамільярність)	friendship	Freedom in relations with: intimate friend, inhabitants, acquaintance, family
Frankness (відвертість)	conversation	Freedom in: speech, jokes, scandal, festivals, occasions, introduction

<i>Когнітивний сегмент</i>	<i>Семантичний клас</i>	<i>Супровідні слова</i>
Independence (незалежність)	liberty	Freedom: independent, free country, free man, arbitrary power
Permission (дозвіл)	actions	Freedom in action: criticize, say, remind, call
Liberties/Rashness (вільність/необдуманість)	thoughtless deed	Freedom in behavior: accidental look, least familiarity, undersigned word
Closeness in Relations (близькість стосунків)	love	Freedom in love affairs: fascination, charm, disobedience, high spirits, tender caress, lovers
Carelessness (безтурботність)	feelings	Freedom in spirits: calm, rest, virtuous hush, admirable opinion, attention
Free Time (вільний час)	meetings	Freedom from routine life: attendance, great comfort, cheering, heartening
Financial independence (грошова незалежність)	solvency	Freedom from debts: margin, debt, bank, expensive
Unrestricted Motion (свобода пересування)	dwelling	Freedom of motion: wretched house, betwixt four walls, under lock and key, room
Free Life (вільне життя)	existence	Freedom in lifestyle: life, habit of his existence, presence

Як видно з таблиці, особливості референції концепту Freedom, що виникають у свідомості, призводять до появи і закріплення такої сполучуваності супровідних слів, які вторинно конкретизують, вказують на матеріальні конотації, і роблять понятійну сферу концепту більш однорідною й зручною для сприйняття. Наше дослідження показало, що культурний концепт Freedom еволюціонує, трансформується у відповідності до змін понятійних, образних і оцінних його сегментів.

Перспективним залишається питання вираження концептів у міжкультурному порівнянні для виявлення образно-перцептивних і ціннісних компонентів, характерних для кожного окремого етносу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / А.Вежбицкая. – М.: Рус.словари, 1996. – 416 с.
2. Кубрякова Е. С. Концепт / Е. С.Кубрякова // Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1997. – С. 90-93.
3. Красних В. В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология: курс лекций / В. В. Красних. – М.: Гнозис, 2002. – 284 с.
4. Карасик В. И. Языковые ключи / В. И. Карасик. – М.: Гнозис, 2009. – 406 с.
5. Положин М. М., Венжинович Н. Ф. О когнитивном и лингвокультурологическом изучении фразеологии / М. М. Положин, Н. Ф.Венжинович // Горизонты современной лингвистики: Традиции и новаторство. – М.: Языки славянских культур, 2009. – С. 628-641.
6. Теля В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Теля. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
7. Чернейко Л. О. Лингвофилософский анализ абстрактного имени / Л. О. Чернейко. – М.: Либриком, 2010. – 272 с.
8. Попова З. Д., Стернин И. А. Семантико-когнитивный анализ языка: монография / З.Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж: Истоки, 2006. – 226 с.
9. Виноградов В. В. О языке художественной литературы / В. В. Виноградов. – М.: Изд-во худ. лит., 1959. – 653 с.
10. Головановская М. К. Ментальность в зеркале языка. Некоторые базовые концепты в представлении французов и русских / М. К. Головановская. – М.: Языки славянской культуры, 2009. – 376 с.
11. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, котрыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон // Теория метафоры. – М., 1990. – 355– 415.
12. Левицький В. В. Слова-консоциации и побочный смысл: забытые идеи Г. Шпербера и К. О. Эрдмана / В. В. Левицький // Методи аналізу тексту: Збірник наукових праць. – Чернівці: ЧНУ, 2009. – С. 165-181.
13. Gorer J. Exploring English Character / J. Gorer. – New York: Criterion books, 1955. – 328 p.
14. Доза А. История французского языка / А. Доза. – М.: Наука, 1956. – 315 с.

15. Austin J. *Pride and Prejudice* / J. Austin. – London: Penguin Books, 1994. – 374 p.
16. Defoe D. *Robinson Crusoe* / D. Defoe. – London: Penguin Books, 1994. – 298 p.
17. Dickens Ch. *Great Expectations* / Ch. Dickens. – London: Penguin Books, 1994. – 544 p.
18. Fielding H. *The History of Tom Jones, a Foundling* / H. Fielding. – London: Penguin Books, 1994. – 902 p.
19. Swift J. *Gulliver's Travels* / J. Swift. – London: Penguin Books, 1994. – 217 p.
20. Wilde O. *The Picture of Dorian Grey* / O. Wilde. – Kent: Cumberland House, 1992. – 188 p.

Матеріал надійшов до редакції 01.04. 2010 р.

Єсипенко Н. Г. Культурный концепт Freedom в языковой картине мира англичан.

В статье рассматривается смысловая основа культурного концепта Freedom и определяются способы вербализации концепта в произведениях английской литературы XVIII-XIX столетий. Внимание сосредотачивается на семантическом описании концепта и выявлении его структуры. Модель концепта построена из смысловых сегментов, определённых по значениям слов-сопроводителей лексемы Freedom в анализируемых текстах.

Yesypenko N. G. Cultural Concept Freedom in the Language World View of the English.

The article deals with the notional basis of the cultural concept Freedom and traces the ways of the concept verbalization in the texts of English literature of the XVIII-XIX centuries. Attention has been paid to the concept semantic description and analysis of its structure. The concept model has been built using notional segments which were differentiated according to the meanings of the adjoining to lexeme Freedom words in the texts under study.